

KASTEEL & BUITENPLAATS

NAJAAR 2018 | JAARGANG 20 | NR. 62

**SPECIALE
EDITIE**

IN DEZE UITGAVE

**NEDERLANDSE
KASTELNSTICHTING**
KENNISCENTRUM VOOR KASTEEL EN BUITENPLAATS

EEN BIJBELS PARADIJSJE. NEDERLANDSE DOMINEES EN HUN
BUITENPLAATSSEN | VAN KASTEEL NAAR BUITENPLAATS. DE BIOGRAFIE VAN
HET SLOT TE ROSSUM | JACOB VAN LENNEPS WEB VAN BUITENPLAATSSEN

REDACTIONEEL

Een speciale editie van Kasteel & Buitenplaats. Kasteel & Buitenplaats, met zoals u gewend bent bijdragen van onze gewaardeerde vaste schrijvers over zulke uiteenlopende onderwerpen als tuinontwerpen, een bezoek aan Tivoli en achtergrondinformatie over bouwkundige elementen. Dat dominees ook graag in de natuur verbleven, verbaast u waarschijnlijk niet, maar misschien is minder bekend dat ze ook buitenplaatsen bezaten. Ben Olde Meierink laat zien hoe de geschiedenis sporen nalaat in een gebouw en hoogle-
raar Hanneke Ronnes heeft met veel plezier gelezen over het leven van Jacob van Lennep, telg uit een patriciërsge-
slacht met een grote buitenplaatsentraditie. We wensen u een mooie kerst en een goed 2019!

D o n a t u s

Dé kerken- en monumentenverzekeraar van Nederland

advertentie

COLOFON

Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats.

REDACTIEADRES

Kasteel & Buitenplaats
Postbus 123 | 3960 BC
Wijk bij Duurstede | 0343-578995
Email: f.vogelzang@kastelen.nl
banknummer NKS NL24ABNA0470759267
ISSN: 2405-7231

Los nummer € 3,50 exclusief verzendkosten

REDACTIE

dr. Fred Vogelzang, ir. Rob Gruben, drs. Jacques Hendrickx en drs. Lucie Wessels

AAN DIT NUMMER WERKTEN VERDER MEE

ir. Rob Gruben, dr. ir. Taco Hermans, prof. dr. Yme Kuiper, drs. Carla Oldenburger, drs. Ben Olde Meierink, prof. dr. Hanneke Ronnes, dr. Fred Vogelzang

Volg ons ook op facebook: <http://www.facebook.com/nkskasteelenbuitenplaats>

OMSLAG

Slot Zuylen. Foto Grietje Henken

BASISONTWERP

ten Have creatieve communicatie, Zoelen

OPMAAK

NKS by GH

DRUK

GVO grafisch bedrijf B.V. Ponsen & Looijen te Ede. Oplage: 2000

DONATEUR WORDEN?

Meld u aan via www.kastelen.nl

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgave van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn. Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting. U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

INHOUDSOPGAVE

EEN BIJBELS PARADIJSJE. NEDERLANDSE DOMINEES EN HUN BUITENPLAATSEN	3
COLUMN: DE KEIZER EN DE KARDINAAL. IMPRESSIES BIJ EEN BEZOEK AAN TIVOLI	8
COLUMN: EEN PRAATJE BIJ EEN PLAATJE (DEVELSTEIN)	11
VAN KASTEEL NAAR BUITENPLAATS. DE BIOGRAFIE VAN HET SLOT TE ROSSUM	12
COLUMN: 'PERIOD GARDENS'	17
JACOB VAN LENNEPS WEB VAN BUITENPLAATSEN	18
COLUMN: 'T JOPPE EN DE SYMMETRIE	21
BOEKEN	22

EEN BIJBELS PARADIJSJE

NEDERLANDSE DOMINEES EN HUN BUITENPLAATSEN

> **Fred Vogelzang**

Wetenschappelijk medewerker NKS kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats

Volgens een songtekst van Boudewijn de Groot heeft de dominee van Amersfoort zijn eerste vrouw vermoord, de tweede ook gekeeld en is de derde van verveling gestorven. Niet helemaal het standaardbeeld van de brave predikant, die op zondag van de kansel zijn gemeente toesprekt en de rest van de week besteedt aan herderlijke zorg. De negentiende-eeuwse dominees gaan gebukt onder een nogal braaf en saai imago, vooral ingegeven door de werken van bekende dichter-dominees als Bernard ter Haar en Jan J.L. ten Kate. Onsterfelijke regels als 'Hij was van arm maar eerlijk bloed/Zijn Klaartje, als hij, niet rijk in goed/Maar vroom en vroed' vloeiden moeiteloos uit hun pen. De bekendste van hen is zonder twijfel Nicolaas Beets (1814-1903). Deze zoon van een apotheker bracht het tot huistheoloog van de Utrechtse negentiende-eeuwse beau monde en kon regelmatig op theevisites op hun buitenplaatsen worden aangetroffen. Vóór zijn carrière als predikant had hij tijdens zijn studentenjaren in Leiden een bundel vol ironische levensschetsen uitgebracht, de *Camera Obscura* uit 1839. Daarin beschreef hij ook het leven op een buitenplaats. Dat kende hij uit eerste hand en hij was niet de enige dominee die zomers aangenaam vertoefde in het groen. En ook niet de enige die zijn ervaringen in literaire vorm vastlegde.

'S WINTERS BUITEN

In het verhaal *'s Winters buiten* beschrijft Beets, onder zijn pseudoniem Hildebrand, het leven op een buitenplaats in de winter. Hij begint heel herkenbaar met de dagelijkse strijd om het warme bed uit te komen (veel buitenplaatsen waren nauwelijks geschikt voor winterse bewoning, want tenslotte als zomerverblijf gebouwd). Uitgebreid gaat Hildebrand in op de geneugten van de jacht en het misschien nog wel grotere genot over de eigen prestaties sterke verhalen te vertellen rond het haardvuur. In gezelschap van een opzichter of rentmeester wordt regelmatig een rondgang gemaakt over het eigen landgoed en worden plannen gemaakt voor nieuwe aanplant in de komende zomer. Ook

> BUITENPLAATS NIJENBURGH TE HEILOO. FOTO ALBERT SPEELMAN

worden bomen gemarkeerd die in de winter als brandhout zullen dienen. Er is eindelijk tijd om het pak kranten door te werken die vanwege de zakelijke beslommingen zijn blijven liggen en misschien zelfs gelegenheid, de nieuwste roman ter hand te nemen. Elke ochtend komt de barbier langs die de buitenplaatseigenaar op de hoogte houdt van de lokale roddels. Bij een schaatspartij mengen heer en mevrouw zich onder het gewone volk en ook in de lokale kroeg, bezocht om een verkoping bij te wonen, wordt gezellig gebabbeld met de pachters.

> LEES VERDER OP PAGINA 4

Nicolaas Beets kende het leven op een buitenplaats uit eigen ervaring. Als student was hij bevriend geraakt met de adellijke Cornelis van Foreest. De Van Foreesten waren eigenaar van de buitenplaats Nijenburg bij Heiloo en daar werd Beets van harte uitgenodigd. Nu had Cornelis ook een zuster, Alida. Weinig subtiel werden Nicolaas en Alida tijdens een bezoekje aan Heiloo aan elkaar gekoppeld. Blijkbaar met succes, want Beets werd kind aan huis op de Nijenburg en kon niet veel later zijn verlovings met Alida aankondigen. Het is niet zo bevreemdend dat apothekerszoon Beets zich op deze wijze in de elite kon introuwen. De sociale status van de Nederlandse predikant was door actief beleid van koning Willem I flink opgevijseld. Ook in financiële zin was de keuze voor een loopbaan als dominee aantrekkelijker geworden. We zien dan ook dat in de loop van de eeuw steeds meer dominees een echtgenote vonden uit de elite en zich een overeenkomstige levensstijl aanmaten. Daar hoorde ook het bezit van een flinke villa of een kleine buitenplaats bij.

NEGENTIENDE-EEUWSE DOMINEES OP EENBUITENPLAATS

Tien jaar voordat Beets op de Nijenburg werd ontvangen, kocht Johann Wilhelm Statius Muller (1767-1836) in 1828 de buitenplaats Amstelhove voor 1550 gulden. Muller was predikant van de lutherse gemeente in Amsterdam. Zoals veel predikanten maakte hij deel uit van een dynastie van dominees: hij stamde af van Christoph Anton Müller, die aan het einde van de zeventiende eeuw predikant was geweest in Oost-Friesland en Leeuwarden. Muller was na een opleiding in Helmstad in Gouda als predikant aangesteld. Al snel verruilde hij Gouda voor Alkmaar en die stad weer voor Haarlem. In 1809 vertrok hij naar Amsterdam, waar hij bekend stond als een geleerd man die gemakkelijk preekte. Ook schreef hij diverse verhandelingen en bekleedde hij een belangrijke rol in de lutherse gemeenschap. De aanschaf van de buitenplaats was misschien wel ingegeven door het verlangen, zich in de rust van de natuur te kunnen concentreren op zijn studies. In die jaren schreef hij een bundel herderlijke brieven en bracht hij een 'Verbeterde uitgave van het Nieuwe Testament' uit. Waar beter zich op zulke intellectuele arbeid te richten dan in een aangenaam buiten, met uitzicht op de Amstel? Een collega van Muller, Johannes Koster (1810-1887), werd in 1837 beroe-

pen in Heino en kocht niet lang daarna een buitenplaats aan, 't Rozendaal. Koster kon zich dat veroorloven omdat hij uit een familie stamde van bekende cacaofabrikanten uit Amsterdam en Weesp. Johannes had gestudeerd in Groningen en had zich daar aangesloten bij een studentenbataljon, dat in 1831 naar België was getrokken en meevocht in de Tiendaagse Veldtocht. Niet ver van Koster's buiten, nabij Zwolle, had de predikant en gewezen patriotse politicus Jacobus Kantelaar (1759-1821) huize Landwijk gehuurd, waar hij regelmatig verbleef voor zijn gezondheid. Dit zijn enkele voorbeelden van negentiende-eeuwse zielenherders die zich op een buitenplaats vestigden, maar ook eerder al hadden dominees zich enthousiast op het buitenleven gestort.

RELIGIE EN DE BUITENPLAATS

Religie speelde een belangrijke rol in het dagelijkse bestaan van de Nederlanders. Dat was altijd al zo geweest en sedert de Reformatie was het geloof misschien nog wel centraler komen te staan in het nationale zelfbeeld. Was de Republiek niet ontworsteld aan de Paapse Spanjaarden? Was Nederland niet het nieuwe Israël, een lichtend baken van het ware geloof in de duistere katholieke wereld? Die levensovertuiging is ook zichtbaar op de buitenplaats. Heel pregnant – en letterlijk – wordt dat in beeld gebracht in de buitenplaats Zijdebale, even buiten Utrecht. Begin achttiende eeuw had de doopsgezinde David van Mollem naast de zijdefabriek die daar door zijn vader was gesticht, een waar lusthof ingericht. Hij kocht percelen aan in de omgeving, bouwde er een aangenaam herenhuis en liet een bijzondere tuin aanleggen. Beroemd werd de tuin vanwege de vele bijzondere beelden. Nogal wat van die kunstwerken waren geïnspireerd door het geloof en spoorden aan tot christelijke deugdzzaamheid. Ze verwezen naar God en godsvrucht, naar het paradijs en de grootsheid van Gods schepping. Zo stond er een prachtige vaas met voorstellingen uit het leven van de Bijbelse David (niet toevallig een naamgenoot van de opdrachtgever). In een hofdicht laat Van Mollem zijn tuin bezingen. De ingehuurd poëet Arnold Hoogvliet besteedt in dat gedicht op Zijdebale veel aandacht aan de goede karaktereigenschappen van David van Mollem: bij hem ging de rede voor de drift, hij bezat veel grootmoedigheid en liefde jegens zijn personeel. Uiteraard is er ook veel aandacht voor de natuur, de tuin is een

> INTERIEUR NIJENBURGH TE HEILOO. FOTO ALBERT SPEELMAN

> SILHOUET VAN NICOLAAS BEETS. COLLECTIE HET UTRECHTS ARCHIEF

> 'T ROZENDAEL TE HEINOO. FOTO ALBERT SPEELMAN

plek van rust, van zorgeloosheid, een paradijs op aarde. Het wordt zelfs een vredestuin genoemd en de dichter verwijst naar 'bont veelverwigh loof en nooit verdorrend groen'. Zulke hofdichten waren populair in de zeventiende en achttiende eeuw. Hof moeten we dan niet lezen als een verwijzing naar het huishouden van een vorst, maar naar een hofstede, de term die toen gangbaar was voor de aanduiding van een buitenplaats.

HOFDICHTEN

Aan het begin van de zeventiende eeuw zijn buitenplaatsen nog een relatief nieuw verschijnsel. In zijn gedicht op zijn buiten Hofwijck roept Christiaan Huygens dat er langs de Vliet alweer een nieuw 'Casteel' is verrezen, in één nacht maar liefst. Nu is dat wat overdreven, maar er zit wel een kern van waarheid in. Waren er in 1622 rond Haarlem bijvoorbeeld nog helemaal geen buitenplaatsen te bekennen, twintig jaar later stonden er al verschillende luxe buitens en in 1682 was er sprake van aaneengesloten lintbebouwing van tuinhuizen en buitens.

Zulke buitens werden bezongen in hofdichten. Het eerste hofdicht dat we kennen, is een lofzang op het buiten De Binckhorst van Philipert van Borsselen, een burgemeester van Tholen, dat in 1613 gepubliceerd wordt. Niet lang daarna, in 1621, verschijnt 'De Moufe-schans' van Petrus Hondius. Petrus was de zoon van een uit Vlaanderen gevluchte predikant, die zich in Vlissingen vestigde. Na een studie theologie in Leiden trok Petrus als predikant naar Terneuzen. De ongehuwde Hondius ging wonen bij het burgemeestersgezin Serlippens, dat ook op de Moufe-schans te vinden was. Hun buitenplaats was er niet alleen voor de ontspanning: zoals vele buitens was het ook een agrarisch bedrijf. In het hofdicht is sprake van vruchtbomen, een 'cruythof' en een bloemhof rond een besloten plein. Die planten speelden een hoofdrol in het leven van Hondius. Weliswaar diende hij elke zondag een preek gereed te hebben, maar het lijkt erop dat zijn belangstelling vooral de natuur betrof. Hij was een beroemd herbarist en verzamelde kruiden van over de hele wereld. Geleerden uit alle windstreken bezochten zijn kruidentuin in het Zeeuwse.

Tijdens het Twaalfjarig bestand had hij bovendien flink wat grond kunnen aankopen, en hij gold lokaal als grootgrondbezitter. Zijn kennis van de kruiden kwam hem ook te stade als geneeskundige en hij fungeerde als amateur-apotheker voor de lokale bevolking. In zijn hofdicht vergelijkt hij het leven in de stad met dat op het platteland: de stad steekt er maar magertjes bij af. De stadsmens roddelt, verloochent zijn afkomst en is egoïstisch. Hoe veel vriendelijker en socialer is de landman! Die idealisering van het platteland vinden we ook in latere hofdichten, waaronder het beroemde gedicht op Ockenburg van predikant Westerbaen.

JACOB WESTERBAEN EN ANNA WEYTSSEN

Jacob Westerbaen werd in 1599 geboren als zoon van een Haagse touwslager. Dankzij een beurs kon hij in Leiden theologie gaan studeren en werkte hij zich op tot secretaris van de hoogleraar Caspar Barlaeus. Net als deze behoorde Westerbaen tot de richting der Arminianen. Die stroming delfde het onderspit in de religieuze strijd van die tijd, waardoor Westerbaen geen aanstelling als predikant kreeg. Hij koos daarom voor een loopbaan als arts. Gelukkig werd hij al snel financieel onafhankelijk, doordat hij in 1625 in het huwelijk trad met de adellijke Anna Weytsen, een patiënte van hem. Zij was de rijke weduwe van Reinier Groenevelt, een zoon van de omgebrachte raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt. Reinier zelf was twee jaar daarvoor onthoofd, na een mislukte aanslag op prins Maurits om zijn vader te wreken. Door zijn huwelijk steeg de touwslagerszoon flink op de maatschappelijke ladder. Hij werd heer van Brandwijck en Gijbeland en werd in 1629 door de Franse koning in de adelstand verheven. Ondanks dat benadrukte Westerbaen dat afkomst en status niet belangrijk was, het draaide om de deugdzaamheid. Anna was eigenaresse van de buitenplaats West Escamp bij Loosduinen. Daar brachten zij en haar man vele gelukkige uren door, vooral met tuinieren en jachtpartijen. Toen zijn vrouw in 1648 overleed, kocht Jacob niet ver van West Escamp diverse percelen aan, waar hij een nieuwe buitenplaats liet aanleggen, Ockenburg. De carrière van Westerbaen zorgde voor scheve ogen. Sommigen trokken

> PARK BIJ 'T ROZENDAEL. FOTO ALBERT SPEELMAN

de adellijke afkomst van zijn vrouw in twijfel, maar er was vooral veel gemonkel over de *upstart* Westerbaen die zich had verstout een vrouw uit een veel hogere sociale stand te trouwen. Jacob en Anna lijken ondanks al deze afkeuring een goed huwelijk te hebben gehad.

OCKENBURG

Westerbaen was bevriend met Christiaan Huygens en deze liet hem zijn grote hofdicht op zijn Voorburgse buiten Hofwijck lezen. Westerbaen zelf nam toen ook de pen ter hand en schreef een lange lofrede op zijn nieuwe buitenplaats. Het huis was gebouwd in de stijl van het Hollands classicisme en anders dan in veel

hofdichten, besteedt hij vele regels aan de inrichting. Hij wijdt uit over zijn bibliotheek, met werken over aardrijkskunde, filosofie en de natuur. Boeken zijn op buitenplaatsen vaak van belang. We zagen al dat Beets het lezen als tijdverdrijf verheerlijkte en David van Mollem had op Zijdebalen een uitgebreide boekenverzameling. Westerbaen verzamelde ook kunst, had schilderijen en portretten aan de muur. Voor zijn hofdicht koos hij de vorm van een wandeling, zodat hij het buitenleven in alle jaargetijden kon bezingen.

Ondanks zijn theologische achtergrond citeert hij relatief weinig uit de Bijbel, maar neemt hij vooral klassieke auteurs als voorbeeld. Westerbaen was een groot liefhebber van de jacht en ook een beetje een snob. Zo weet hij te melden dat in de buurt van Ockenburg prins Maurits, Frederik van Bohemen en stadhouder Willem II hebben gejaagd. De jacht is niet alleen een aangenaam tijdverdrijf, maar ook gezond. Het is goed voor lichaam en geest en verjaagt de muizenissen. De tuin is natuurlijk het hoogtepunt van de wandeling. Jacob leidt de lezer langs bijzondere bomen en planten, beschrijft de dieren en de insecten en laat zien hoe het toegaat op een buitenplaats in de verschillende seizoenen. Hij laat zijn fantasie de vrije loop en beschrijft zelfs bomen die niet op Ockenburg te vinden zijn. Hij ziet zijn buiten als een paradijs. Adam en Eva zijn weliswaar uit de hof van Eden verjaagd, maar hun nazaten kunnen opnieuw genieten van zo'n lusthof. Anders dan Hondius verbindt Westerbaen geen moreel oordeel aan het buitenleven.

ANDERE DOMINEES OP HUN BUITENS

Westerbaens lofzang laat zien dat het buitenleven, de jacht en het tuinieren voor een predikant in de zeventiende en achttiende eeuw even aantrekkelijk waren als voor de rijke kooplieden en regenten. Wel was een buitenplaats voor de meeste dominees financieel onbereikbaar, omdat ze moesten rondkomen van een mager traktement. Toch was Westerbaen niet de enige. Johannes D'Outrein (1662-1722) bezat weliswaar zelf geen buiten, maar was vaak te vinden op Rosendaal bij Arnhem, waar hij een lang gedicht over schreef. Zijn collega Johannes Plevier (1685-1672), kon zich na zijn emeritaat de buitenplaats Goldsteijn onder Schellach veroorloven. Misschien speelde mee, dat hij de zoon

> PORTRET VAN JACOB WESTERBAEN DOOR CORNELIS VISSCHER, NAAR JAN DE BRAY, ONGEDATEERD. COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

> PORTRET VAN JAN WILLEM STATIUS MULLER DOOR DIRK SLUYTER, NAAR HENDRIK WILLEM CASPARI, ONGEDATEERD. COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

was van een niet onbemiddelde koopman en een aardige erfenis had meegekregen. Ook Jacobus Willemsen (1698-1780) was de zoon van een koopman. Deze geliefde Middelburgse predikant bezat de Hof te Gapinge als zomerverblijf. Henricus Ravesteyn (1692-1749) uit Rotterdam werd predikant in Zwolle. Hij liet de spieker Schellerberg verbouwen tot buitenverblijf. Ook hij was afkomstig uit een rijke koopmansfamilie. Rijk was ook Jodocus van Lodestein (1620-1677, die bij Utrecht aan de Maliesingel een buiten liet bouwen, Het Park. Jodocus was een telg uit een Delftse regentenfamilie en deed veel aan liefdadigheid. Kortom, als men het zich kon veroorloven, werd ook door de predikanten een buitenplaats geambieerd. Door hun maatschappelijke stijging en de bijbehorende financiële vooruitgang in de negentiende eeuw, konden later veel meer dominees zich een zomerverblijf veroorloven. ■

LITERATUUR

- ✓ E. de Jong, 'De lusthof Zijdebalen', in: *Zijdebalen – Lusthof aan de Vecht. Tuin- en tekenkunst uit het begin van de 18e eeuw* (Utrecht 1981), p. 2-8
- ✓ J. Koppenol, 'Een wonderlijke wandeling met Westerbaen naar Ockenburg', *Literatuur, maandblad voor Nederlandse literatuur*, nr. 4/5 (2003), p. 42-44
- ✓ E.J. Potgieter, 'Het huwelijks van Jacob Westerbaen', *De Gids* (1837), p. 388-398
- ✓ F. Vogelzang, 'Adel op de pastorie', in *Jaarboek Virtus 24* (2017), p. 129-150
- ✓ W.B. de Vries, *Wandeling en verhandeling. De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)* (Hilversum 1998)

> GEZICHT OP DE TUIN VAN HET
HUIS OCKENBURG, BIJ DEN HAAG.
COLLECTIE RKD

> **Yme Kuiper**
Emeritus hoogleraar, RU Groningen

Reizigers en geleerden zijn het er over eens: de villa onder de villa's van Romeinse keizers is die van Hadrianus (76-138). En de tuin onder de tuinen van Italiaanse kardinalen is die van Hippolytus d'Este (1509-1572). Villa en tuin zijn te vinden in en bij het stadje Tivoli (ooit Tibur), dertig kilometer ten oosten van Rome. Deze keizerlijke villa is nu een verzameling van resten van imposante gebouwen op een uitgestrekt landgoed, en ligt niet ver van de huidige stad. De tuin van de kardinaal hoort bij de renaissance-villa die zich in het centrum van het op een heuvel gelegen Tivoli bevindt. Beide complexen zijn Unesco Werelderfgoed. Sinds het begin van de mode van de Grand Tour hebben vele beroemde auteurs Tivoli bezocht. De beroemdste onder hen is Goethe. Medio juni 1787 zat Goethe hier te tekenen in een landschap dat hem fascineerde. 'Diese Tage war ich in Tivoli und habe eins der ersten Naturschauspiele gesehen. Es gehören Wasserfälle dort mit den Ruinen und dem ganzen Komplex der Landschaft zu denen Gegenständen, deren Bekanntschaft uns im tiefsten Grunde reicher macht.' Goethe schreef deze passage in zijn *Italienische Reise* pas tussen 1813 en 1817, toen hij de reisaantekeningen uitwerkte tot zijn befaamde boek.

> VILA D'ESTE, CENTRALE AS IN TUIN. FOTO ASTRID KUIPER

Het was warm in Tivoli. Eigenlijk te warm om buiten te tekenen. Maar ja, Goethes reisgenoot was Jakob Philipp Hackert – een landgenoot en een gerenommeerd landschapsschilder. Hackert gaf Goethe tekenles en bleef hem aanmoedigen. Het citaat slaat niet op de beroemde fontein en waterwerken van de Villa d'Este uit de zestiende eeuw. Het betreft vermoedelijk de watervallen bij de ruïnes van de villa Maecenas uit de Oudheid. Gaius Maecenas was een gunsteling van keizer Augustus en beschermer van de kunsten. Vergilius en Horatius waren zijn vrienden. Er is een tekening van Hackert uit 1787 bewaard gebleven in het Goethemuseum in Frankfurt. Daarop zijn de beide villa's en de watervallen te zien. Vanuit de vlakte keken Hackert en Goethe naar het hoger gelegen Tivoli. Wie nu naar boven naar de stad rijdt volgt de millennia-oude weg, de Via Tiburtina, die op de tekening van Hackert is te zien. Tivoli bracht de rijke Romeinen uit de Oudheid verkoeling en afleiding. Ze bouwden er hun landhuizen. Een andere befaamde trekpleister in het alleroudste deel van de stad is de Tempel van Vesta, in Korintische stijl gebouwd. Vanaf die plek heeft de toeschouwer zicht op de Aniene, de grillige kletterende stroom die door Tivoli loopt.

> VILLA ADRIANA CANOPUS, MET NIJLKROKODIL. FOTO ASTRID KUIPER

Van het Meer van Trasimeno, waar Hannibal ooit een Romeins legioen in de pan hakte, reden we in drie uren over de autostrada naar Tivoli. Goethe had er een week over gedaan om vandaar in Rome te komen. Onderweg had hij, geïnspireerd door het lezen van Palladio, de Tempel van Minerva in Foligno bezocht. Ook wij komen medio juni in een heet Tivoli aan. Een B&B op een steenworp afstand van de Villa d'Este is ons onderkomen voor vier dagen. Die blijkt recht tegenover de ingang van de villa te liggen. Vanaf het dakterras zien we 's morgens om negen uur de eerste stroom van Japanse toeristen, gewapend met selfiesticks, arriveren.

Naar het schijnt maakte kardinaal Ippolito (laten we hem zo maar blijven noemen) een bliksemcarrière in zijn jeugd. Op zijn tiende aartsbisschop van Milaan en op zijn dertigste al een van de rijkste kardinalen en inmiddels benoemd tot gouverneur van Tivoli. Was hij blij mee, omdat hij een liefhebber van opgravingen was. Daarvoor had hij de locaties voor het uitzoeken. Hij liet in Tivoli een villa met allure te bouwen, en nam daarvoor Pirro Ligorio, een architect van naam en faam, in de hand. Ligorio schakelde weer andere bekwame architecten en decoratieschilders in bij deze grootse opdracht. Bijkomend voordeel was dat deze Pirro genoeg schiep in archeologisch speurwerk. Samen met Ippolito kon hij zijn hart ophalen aan de villa Hadrianus beneden in het dal. Toen waren daar nog altijd schatten weg te slepen en te verkopen. De plek voor de nieuwe villa was snel gevonden, naast de kerk van Tivoli, de Santa Maria Maggiore. De monumentale ingang kwam aan de Via Tiburtina te liggen. Dat is nu niet meer zo. De huidige ingang bevindt zich naast die van de kerk. De kardinaal zou daar in 1572 worden begraven, nadat hij uit de gratie was geraakt bij het Vaticaan. Paus Paulus IV smeedt hem hoogstpersoonlijk Rome uit omdat Ippolito op eigen houtje kerkelijke goederen had verkocht.

Wat voor man was onze Ippolito? Dat valt moeilijk te zeggen, afgaande op wat er in de literatuur over zijn villa en tuinen én over zijn persoon staat geschreven. Toen we door de zalen van zijn villa hadden gedwaald, wisten we één ding zeker: hij bezat veel

familietrots. Overal in de villa prijkt het wapen met de adelaar van de familie D'Este, de hertogelijke familie uit Ferrara. Tot in de tuinen. Heel bijzonder in de Sala Centrale is de grote wand-schildering met daarop de villa zelf, met name van de tuinaanleg tegen de heuvel waarop het huis staat. Wie het gevarieerde decoratieprogramma in al die zalen nauwkeurig wil bestuderen heeft minimaal een dag nodig. We hebben het een lange ochtend volgehouden, ondanks de Japanners die niet de decoraties maar zichzelf aan het fotograferen waren. Ander hoogtepunt in de Sala Centrale is een waterbekken, de Fontein van Tivoli genaamd, zeer fraai omlijst, met daarin een voorstelling van de Tempel van Sybille in de necropolis van Tibur. Een andere zaal verhaalt de geschiedenis van Tivoli en weer een andere toont voorstellingen van de jacht. Na zoveel uren tuimelen de decoraties in je hoofd. Hoog tijd om naar de tuin te gaan. Wat is de sleutel ervan? Water, water, water. Wat de oude Romeinen konden, kunnen wij ook, meenden Ippolito en Pirro. De uitdaging was het water van de Aniene te gebruiken voor de prachtfonteinen op de terrassen van de tuin. Het gaat hier niet alleen om de sensatie van de beheerste natuur maar evenzeer om een triomf van technologie. Veel weelderiger, groter en hoger zijn de huidige bomen en planten dan op de voorstelling in de villa zelf. Wat bleef is het alom hoorbare geluid van kletterend water. Fonteinen, visvijvers, grotten, cipressen, noem maar op, tot een geheel smeden – het blijft verbluffend. Zeker voor ons. 'Wij' hebben de bedriegertjes bij kasteel Rozendaal. Tja.

Met een speciale buslijn dalen we langs de Via Tiburtina naar de Villa Adriana. Het is opnieuw een warme dag. In de B&B had een Amerikaanse gast ons bezworen water mee te nemen. Weldra komen we er achter dat op veel plekken watertappunten aanwezig zijn. Dat was ook in Hadrianus' tijd cruciaal: hoe krijgen we het water op deze plek? Zijn villa heet met recht een keizerlijke villa. De architecten zijn onbekend, maar hier waart de geest van de militair, architect en ingenieur Vitruvius. Toch gaat alle eer naar keizer Hadrianus, de man die het Pantheon liet bouwen én zelf in het jaar 122 toezag op het begin van de aanleg van een verdedi-

gingswal van 118 kilometer lang in wat de Romeinen hun provincie Brittania noemden: de Muur van Hadrianus. Vijf jaar daarvoor had hij als zoon van de neef van Trajanus deze kinderloze keizer opgevolgd. Beiden kwamen uit in Spanje, het huidige Sevilla. Hadrianus was toen 41 jaar, had als legeraanvoerder veel gereisd en bleef dat als keizer doen. Hij droeg een filosofenbaardje, was een bewonderaar van het oude Griekenland en hield van jongens. Toch trouwde hij met Vibia Sabina, maar vertoonde zich desondanks in het openbaar met de jonge Antinoüs. Samen gingen ze op reis naar Egypte, waar de bijna twintigjarige Antinoüs onder raadselachtige omstandigheden verdronk in de Nijl. Dat was in 130. Hadrianus verklaarde de jongen tot een godheid en liet hem vereeuwigd als Osiris. Wat heeft dit met de villa bij Tibur (Tivoli) te maken? Heel veel. Met enige literatuur hebben we ons voorbereid op een zwerftocht over het landgoed. Ooit was het 300 ha groot, nu nog 120 ha. De aanleg van de ontvangsthallen, banketzalen, woonvertrekken, thermen, theaters, sportstadion, zwembad, bediendenruimten, bibliotheek, filosofenhal, tuinen, vijvers en tempels nam twintig jaar in beslag (118-138). In 125 maakte Hadrianus van de villa zijn officiële residentie. Hij hield niet echt van Rome. Een oord van louter *otium* werd zijn villa nooit. Vooraanstaande senatoren en ambitieuze militairen kwamen regelmatig opdraven. Daarom liet Hadrianus op het complex een eigen privé-villa bouwen. De Franse schrijver-edelman Chateaubriand bezocht ooit de resten van de villa en typeerde de bouwheer als 'de man die de eigenaar van de wereld was en die het evenbeeld van zijn imperium in zijn tuin wilde reproduceren'. Hij had gelijk. Archeologen ontdekten later Hadrianus' visie op het oude Egypte op zijn landgoed. Zij waren niet de eersten die dat zagen, want Pirro Lagorio zat al op dit spoor. Hij had de oude Romeinse schrijvers goed bestudeerd. Het is half elf als we bij de Canopusvijver staan. Er drijven enige wolken voorbij, maar de zon schijnt volop. We zijn alleen. Wat

> ANTINOÛS, LOUVRE

een indrukwekkende plek. Canopus verwijst naar de gelijknamige stad in de Nijldelta. Rond de 120 meter lange vijver stonden replica's van beelden van de beroemdste Griekse beeldhouwers. Er staan er nog een paar.

De langwerpige vorm verbeeldt het kanaal dat Canopus ooit met Alexandrië verbond. Rond de vijver hield Hadrianus grootse banketten, waarbij de gasten aanlagen. Een half rond gebouw aan het einde van de vijver was een tempel gewijd aan de hellenistisch-Egyptische god Serapis. Egypte in Tivoli. Zelfs een Nijlkrokodil is zojuist op de rand van de vijver gekropen.

Onze gedachten gaan weer naar de jongeling die verdronk in de Nijl. Verslonden door een krokodil? In 2002 kwamen er bij opgravingen op het landgoed resten van Egyptische beelden tevoorschijn. Bij twee ervan werd gedacht aan de farao Ramses II en de valkgod Horus. Was dit de tempel geweest gewijd aan de godheid Antinoüs? Het beeld van hem als Osiris uit de Villa Adriana is heden te bewonderen in het Louvre. Zoals gezegd, kardinalen verkochten graag oudheden als het ze uitkwam. Thuis nog even in Goethe's *Reis naar Italië* gekeken. 'Men kan het heden niet zonder het verleden kennen en een vergelijking van beide vordert meer tijd en rust.' Mooi gezegd. Pas toen Rome volgebouwd was, vervolgt Goethe, gingen de rijke Romeinen villa's neerzetten bij steden die ze daarvoor hadden vernield 'om (daar) van het leven te genieten'. Ook jij Hadrianus? Zijn rusteloosheid doet anders vermoeden. ■

LITERATUUR

- ✓ Johan Wolfgang von Goethe, *Die italienische Reise. Mit Zeichnungen des Autors* (Frankfurt am Main 1976)
- ✓ Anthony Galsworthy, *De Muur van Hadrianus. De Romeinse limes in Groot-Brittannië* (Utrecht 2018)

> VILLA D'ESTE IN SALE, CENTRALE DE TEMPEL VAN SYBILLE IN NECROPOLIS VAN TIBUR. FOTO ASTRID KUIPER

> VILLA D'ESTE, MUURSCHILDING VAN DE VILLA IN DE VILLA ZELF. FOTO ASTRID KUIPER

COLUMN

EEN PRAATJE BIJ EEN PLAATJE (DEVELSTEIN)

> door **Taco Hermans**

Taco Hermans is specialist kastelen bij de RCE

Het zal u vast wel eens zijn opgevallen: het regent nogal eens in Nederland. De opvang en afvoer van regenwater heeft daarom al eeuwenlang alle aandacht. Dat geldt zeker ook voor regenwater dat op gebouwen neerkomt. In een tijd dat veel huizen nog een rieten dak of geen goot hadden, werden er regels opgesteld om het ongemak van al dat van het dak aflopende water tegen te gaan. Zo was het in veel steden van overheidswege verplicht om het water op eigen terrein op te vangen en af te voeren. Dit leidde tot de aanleg of het open houden van stroken grond tussen huizen, met een mooi woord *osendrop* genaamd. Daar kwam het regenwater neer. Wanneer de beurs het toestond werd er in deze osendrop een gootje aangebracht en mensen met een zeer ruime beurs lieten een dergelijk goot uitvoeren in stukken natuursteen met een daarin uitgehakte uitholling. Zo'n stuk steen werd *gootsteen* genoemd. Dan weet u gelijk waar die term vandaan komt.

Bij veel kastelen loopt het water meestal zo van het dak af de gracht in of komt het neer op het smalle stuk grond, het talud, direct rond het kasteel. Bij wind kwam al dat water tegen de gevel aan en veroorzaakte problemen. De muren werden nat en dat leverde gevaar op bij bevriezing, of het water drong door de muur naar binnen. Daarom werden er al in de middeleeuwen tegenmaatregelen genomen. Er werden bijvoorbeeld planken vrijwel horizontaal tegen de gevel geplaatst om het water af te voeren. Maar er zijn ook al vroeg goten toegepast. Van het kasteel De Blauwe Toren te Gorinchem weten we uit de rekeningen rond 1524 dat er aan de zijde van de binnenplaats loden goten en loden afvoerpijpen waren aangebracht. Op zeventiende- en achttiende-eeuwse tekeningen van kastelen valt op, dat als de goot zich aan de buitenzijde van het kasteel bevindt, er soms in

> DEVELSTEIN DOOR R. ROGHMAN IN 1647.

COLLECTIE: HARVARD ART MUSEUM

plaats van een afvoerpijp een stuk uitgehold hout haaks op de gevel is aangebracht. Dit bevindt zich ter hoogte van de goot, helt enigszins naar buiten af en wordt soms ondersteund door een smeedijzeren staaf. Bij zakgoten, goten tussen twee daken, is juist vaker een afvoerpijp met vergaarbak aanwezig.

Bekijken we nu de tekening van kasteel Develstein, gemaakt door Roeland Roghman in 1646, dan zien we hier de verschillende varianten. Op de hoeken rechts bevinden zich de ver buiten het gebouw uitstekende houten goten, die, gezien hun lengte, misschien lozen op de gracht in plaats van op het talud. In het midden van de linkergevel zien we twee regenpijpen, waarvan de rechter een vergaarbak heeft. Verder zien we dat de gevels al over de volle lengte zijn voorzien van goten.

Al dat water verdween ongebruikt in de gracht. Op zich niet verkeerd want het water uit die gracht werd misschien ook wel weer gebruikt. Het houten huisje rechts aan de rand van de gracht lijkt namelijk op een soort washuisje met een wasstoep (?) met trapje ervoor. Maar nee, dat zal het niet zijn, want er mondt een toilet vlak naast dit huisje uit in de gracht.

In de negentiende eeuw is er een kentering waarneembaar: het regenwater wordt opgevangen om te worden gebruikt in het kasteel. Eén van de vroegste voorbeelden daarvan is te vinden in kasteel Twickel, waar bij de verbouwing van 1847-1870 een geavanceerd waterleidingsysteem is geïnstalleerd. Het water daarvoor werd opgevangen in grote waterbakken op zolder, waarin overigens ook opgepompt (?) grondwater werd opgeslagen. Van hieruit werden de badkamers en waterclosets van stromend water voorzien. Kasteel Develstein heeft zoiets niet meer mee mogen maken: dat is in 1824 gesloopt. ■

VAN KASTEEL NAAR BUITENPLAATS

DE BIOGRAFIE VAN HET SLOT TE ROSSUM

> **Ben Olde Meierink**

Wetenschappelijk medewerker NKS kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats

De buitenplaats Slot te Rossum en ook de voorganger, het kasteel van Rossum, waren in het verleden een geïntegreerd onderdeel van het nederzettingslandschap van Rossum, een kerkdorp in de oosthoek van de Bommelerwaard. Het Slot te Rossum is een historische staalkaart: aan en rond het gebouw is de gehele, zeshonderdjarige geschiedenis van het complex zichtbaar. De historische gelaagdheid vertelt als het ware de levensgeschiedenis van dit kasteel. Dat verhaal wil ik in deze bijdrage vertellen. Ieder tijdperk heeft nieuwe elementen toegevoegd, terwijl andere elementen zijn verdwenen of in de loop der tijd meer of minder zichtbaar zijn geworden.¹

DE EERSTE LAAG: HET VOORSTADIUM VAN HET KASTEEL

Aan veel kasteelcomplexen gaat een agrarisch landschap vooraf. Het boerenbedrijf was vaak een integraal onderdeel van het kasteel en moest zorgen voor de voedselvoorziening van de kasteelbewoners. Kasteel Rossum ontstond op de oeverwal van de Waal, waar Maas en Waal elkaar ontmoeten. De nederzetting werd voor het eerst genoemd in 893. De structuur van het dorp Rossum wordt bepaald door het kasteel en de kerk. Van de middeleeuwse kerk van Rossum resteert nu nog de in tufsteen opgetrokken Romaanse toren, vermoedelijk uit de twaalfde eeuw. We mogen aannemen dat tussen kasteel, waar de heer van het dorp woonde, en parochiekerk altijd een functionele relatie aanwezig

> BUITENPLAATS SLOT TE ROSSUM, ZUIDZIJDE. FOTO ALBERT SPEELMAN

is geweest. De eigenaren hebben steeds invloed gehad op het functioneren van de kerk. Bijvoorbeeld bij de benoeming van de pastoor, maar ook bij de stichting van een kapittel in de kerk in 1438. Een dorpskerk met een kapittel was uitzonderlijk, maar kwam ook voor in de nabijgelegen dorpen Haaften (circa 1400) en Nederhemert (1474). De stichting kan samenhangen met het feit dat de heren van Rossum ervoor kozen hun overleden familieleden in de parochiekerk te begraven. Ook de bekende Marten van Rossem is er begraven.

DE TWEEDE LAAG: HET MIDDELEEUEWSE KASTEEL

Een kasteel Rossum duikt pas aan het eind van de dertiende

¹ A. Haartsen en B. Olde Meierink, *Cultuurhistorische analyse van het perceel Slotselaan 11a in Rossum, gemeente Maasdiel* landschapsstudies 116 (Haaften 2010)

> KADASTRALE MINUTPLAN GEMEENTE ROSSUM, SECTIE B, EERSTE BLAD, OPMETING DOOR C. DE JONGH 1823. COLLECTIE GELDERS ARCHIEF

eeuw voor het eerst op in de bronnen en wel in een in het familiearchief Van Randwijck toevallig bewaard gebleven oorkonde. In 1292 werd de nalatenschap van een Gerard van Rossem verdeeld tussen zijn gelijknamige zoon uit zijn eerste huwelijk en zijn tweede vrouw en haar kinderen. Gerard kreeg onder meer een huis in Rossum, mogelijk het kasteel.² De Van Rossems hielden de lage heerlijkheid Rossum zeker vanaf 1340 in leen van de heren van Vianen. In 1495 was het kasteel van militair belang, want toen droeg Johan (VI) van Rossem het 'huys tot Rossem mitten vurgeborcht ind vestenisse' als een zogenoemd 'open huis' op aan hertog Karel van Gelre.

Hiermee kozen de Van Rossems partij in het conflict tussen Karel van Gelre en Karel V. Dat werd het kasteel uiteindelijk noodlottig, want in 1524 werd het in het kader van dit conflict door soldaten van de nabijgelegen Bourgondische stad 's-Hertogenbosch verwoest. Of het kasteel direct is herbouwd of hersteld, is niet bekend. De noodzaak daartoe was overigens niet groot, want de toenmalige eigenaar, Johan VII van Rossem, bezat in het nabijgelegen Zaltbommel een representatief stadshuis ten zuiden van de Maartenskerk. Bovendien kon hij door het huwelijk met Udela van Zuylen van Nijvelt ook beschikken over het kasteel dat zijn vrouw van haar moeder had geërfd: Broekhuizen in Noord-Limburg. Rossum en Broekhuizen zouden tot het eind van de jaren '30 van de zestiende eeuw in handen van dezelfde adellijke families – met domicilie in het huidige Limburg – blijven.

DE DERDE LAAG: HET ZESTIENDE-EEUWSE HUIS

Kasteel Rossum moet op enig moment na de verwoesting weer hersteld zijn, want op de vogelvluhtplattegrond van het beleg van Zaltbommel in 1574 wordt het afgebeeld. Echter, korte tijd daarna werd het kasteel wederom verwoest. In 1593 werd namelijk toestemming gegeven het gerecht van Rossum te bezwaren met een lening van 2000 guldens om het verbrande huis te Rossum weer op te bouwen.³ Of die lening daadwerkelijk is verstrekt weten we niet. Maar het was in ieder geval tevergeefs. In 1616 werd namelijk door kunstenaar Jan van de Velde II een ets van kasteel Rossum gemaakt, waarbij hij het huis zou weergeeft zonder daken, terwijl in dezelfde tijd de bekende kunstenaar

Roelant Saverij hetzelfde kasteel ook als ruïne weergaf.⁴ In 1599 verschanste de Spaanse veldheer Mondragon zich met zijn leger in Rossum. Het jaar daarop deed het Staatse leger hetzelfde in de gebouwen van het in 1597 opgeheven nonnenklooster Sint Mariënacker aan de Waaldijk.

Het kasteel bestond, getuige de ets van Van de Velde uit 1616, uit een langgerekt blokvormig gebouw van twee bouwlagen boven een kelder met halverwege de buitenmuren achthoekige torens en op de hoeken eveneens achthoekige torens of arkeltorentjes. Het huis komt daarmee globaal overeen met de afbeelding op p. 14, het genoemde schilderij van het beleg van Zaltbommel. Er zijn bovendien twee zeventiende-eeuwse opmetingsschetsen van de kasteelruïne in het familiearchief bewaard gebleven.⁵ De linker helft van de ruïne maakt de indruk een torenvormig bouwblok met hoektorens te zijn geweest. Deze details en de afgebeelde ingangspartij met zijn spitse boogveld in het rechterdeel, maakt een datering in het tweede kwart van de zestiende eeuw waarschijnlijk. Door Taco Hermans is in 1999 op basis van deze schetsen een reconstructie gemaakt. Volgens Hermans betrof het een langwerpig herenhuis met een plattegrond van 13 x 26 meter en week het in afmetingen niet veel af van het laatgotische woonhuis dat Marten van Rossem aan het eind van de jaren '30 van de zestiende eeuw aan de Nonnenstraat in Zaltbommel liet bouwen. De beide vroege opmetingen van de ruïne zouden te maken kunnen hebben met mogelijke herbouwplannen door de eerste generaties Van Randwijck. In 1639 was Rossum namelijk aangekocht door de hoge militair Jacob van Randwijck (1578-1641), sinds 1619 heer van Gameren, commandant van Nijmegen en gouverneur van Roermond.⁶ Hij overleed al twee jaar later en kasteel Rossum vererfde op zijn enige zoon Frederik Hendrik. De bekende kunstenaar Aert van der Neer schilderde in 1646, en een decennium later nogmaals, een landschap met kasteelruïne dat

2 Gelders Archief, 0609 Familie Van Randwijck inv. Nr. 1111, A.P. van Schilfgaarde, 'Het adellijke geslacht van Rossem', *Maandblad De Nederlandsche Leeuw* 70 (1953), kol. 134-149

3 Gelders archief, 0609 Familie Van Randwijck inv. nr 746

4 E. Löffler, 'De ruïnes van kasteel Rossum en kasteel Brederode geïdentificeerd in werken van Roelant Savery en enkele tijdgenoten', *Delineavit en Sculpsit* nr. 25 (september 2002), p. 7-16

5 D.B.M. Hermans, 'Castellologica in het kort: Rossum', *Castellologica III* (1997-I), p. 223-226

6 M.L. Van Randwijck, *Nederlandse Adelsboek* (1950), p. 89-104

> GEZICHT VANUIT DE SCHUUR OP DE NOORDGEVEL VAN HET RENTMEESTERSHUIS, ACQUAREL, ANONIEM. COLLECTIE GELDERD ARCHIEF 1512

> RUÏNE VAN KASTEEL ROSSUM, MOGELIJK UIT HET ZUIDWESTEN. GEWASSEN PENTEKENING, MET MAATVOERING, CIRCA 1650. COLLECTIE GELDERD ARCHIEF, FAMILIE 0609 FAMILIE VAN RANDWIJCK, INV. NR. TK 37

recentelijk is geïdentificeerd als de ruïne van kasteel Rossum. Op het schilderij van 1646 komt een jachtgezelschap voor waarvan één van de jagers de genoemde Frederik Hendrik van Randwijck zou kunnen zijn.⁷ De beelden vormen een goede illustratie bij een midden achttiende-eeuws bericht van een ver lid van de familie van Rossem: het gebouw bestond volgens dat familielid uit zeven torens. 'Rontom van binnen was een ruyme plaats met een put en veel reegenbacken, een stal voor 25 paarden. Men konde rontom het huys over de muuren gaan om van de ene toorn tot den andere te come. Alle met schietgaate soo in de muuren als de torens. Het hadt een breede diepe graft. Daer buyten rontom een singel met een diepe graft. Daer stonden bouhuys [boerderij], stallingen voor ruyters [...]'⁸

DE VIERDE LAAG: HET ZEVENTIENDE-EEUWSE 'HUIJS' ROSSUM

Aan het begin van de achttiende eeuw werd de situatie van het kasteelterrein vastgelegd op een schetsmatige plattegrond, hier rechts afgebeeld.⁹ Deze plattegrond geeft een goed beeld van kasteel en omgeving. Het kasteelcomplex zelf bestond toen uit twee eilanden, waarop een hoofd- en voorburcht, beide met een brede gracht omgeven. Op het noordelijke eiland is nog de er-

gens in de achttiende eeuw gesloopte ruïne van het kasteel aangegeven. In 1727 was volgens een in het familiearchief bewaard gebleven bestek nog een 'Huijs' aanwezig met op de begane grond in ieder geval een 'Saal' van 6 x 6,3 meter met een vloer van estrikken. Dit gebouw stond waarschijnlijk al op de plaats van het huidige landhuis. Welke vertrekken er verder nog in dit 'Huijs' aanwezig waren, kan niet worden vastgesteld.¹⁰ Het is mogelijk dat de zaal door de eigenaar werd gebruikt als rechthuis en jachtkamer. Het gebouw zal gezien de context al van enige ouderdom zijn geweest, tenminste teruggaand tot in de zeventiende eeuw. Op de voorburcht stond volgens de achttiende-eeuwse plattegrond iets noordelijk nog een ander gebouw met hooiberg. Mogelijk betrof dit een koetshuis met paardenstal.

7 E. Löffler, 'Aert van der Neer; de ruïne van kasteel Rossum', RKD-Bulletin (2012), p. 126-129

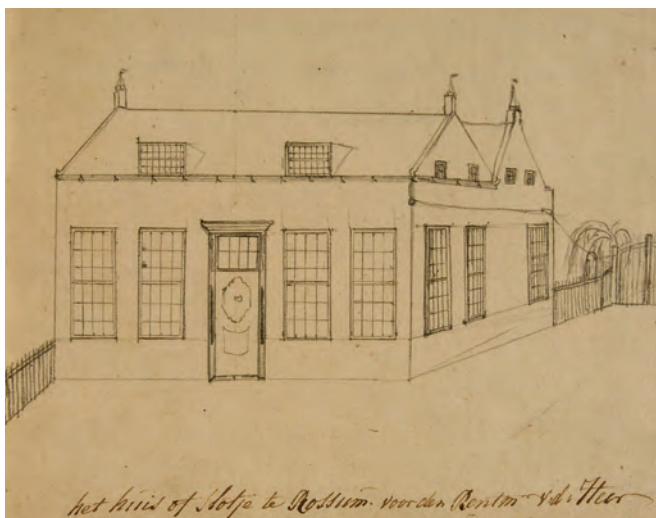
8 GA 0609 Familie Van Randwijck 1, 1292-1931 inv. nr. AKV 777

9 GA 0609 Familie Van Randwijck 1, 1292-1931 inv. nr. AKV 724

10 GA, 0609, inv. nr. 776

> DE RUÏNE VAN KASTEEL ROSSUM, MOGELIJK VANUIT HET ZUIDOOSTEN. ETS DOOR JAN VAN DER VELDE JR. COLLECTIE GELDERD ARCHIEF

> HET HUIS OF SLOTJE TE ROSSUM VOOR DEN RENTMR V.D. HEER.
GEZICHT VANUIT DE SCHUUR OP DE NOORDGEVEL VAN HET
RENTMEESTERSHUIS, POTLOODTEKENING 1830. COLLECTIE GA 1512

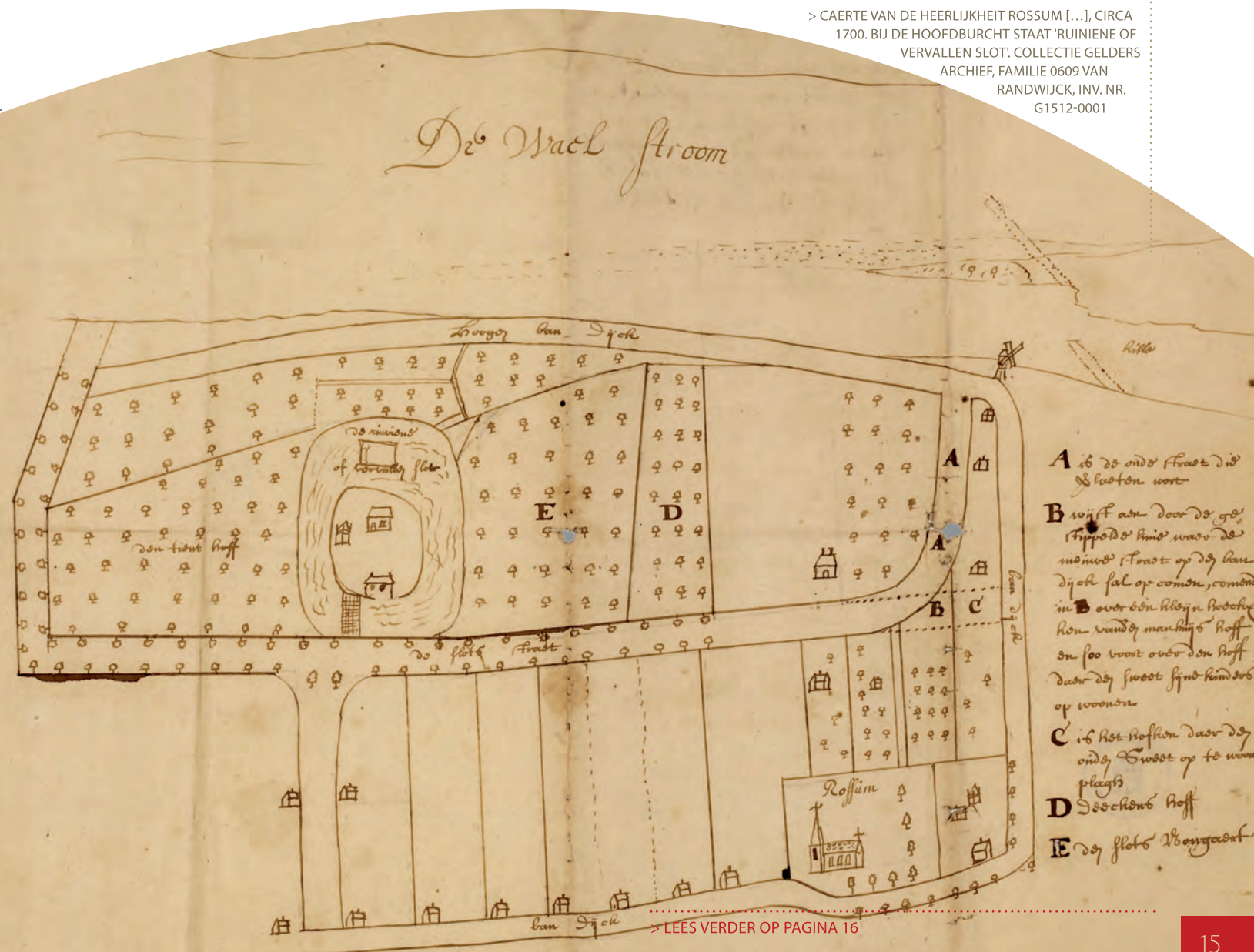
DE VIJFDE LAAG: 'RENTMEESTERSLOT'

In 1740 zou Frans Steven van Randwijck (1697-1785) op de plaats van het huidige midden negentiende-eeuwse landhuis een nieuw landhuis laten bouwen. Het bestond getuige enkele waterverftekeningen van Conrad Leemans uit 1832 uit twee een-

laags woonvleugels van ongelijke lengte met pannen zadeldaken tussen bakstenen topgevels. De ingang bevond zich in de nieuwe vijfassige symmetrische pleingevel. Het oostelijke deel van de achterbeuk was onderkelderd met boven de kelder een opkamer. Het is mogelijk dat Van Randwijck in 1740 niet een nieuw landhuis liet bouwen, maar alleen een tweede beuk aan het bestaande huis toevoegde. Getuige de tekeningen van Leemans lag ten noordoosten van het in 1740 ge- of verbouwde landhuis langs de gracht een forse driebeukige schuur, waarvan de inrijpoort naar het huis was gekeerd. Dit was het koetshuis dat een eeuw later werd gesloopt. Dat geldt ook voor een opmerkelijk gebouwtje dat tussen koetshuis en landhuis aan de gracht was gelegen. Dit smalle bouwsel bestond uit twee bouwlagen onder een schilddak, waarschijnlijk een berging op de begane grond en een woonverdieping voor de koetsier.

Het is niet duidelijk waarom Van Randwijck koos voor sloop van de ruïne en niet voor nieuwbouw op de plaats van de ruïne. Ook de functie van het nieuwe landhuis is niet precies duidelijk. Het huis droeg later de naam 'Rentmeesterslot' vanwege het feit dat hier de rentmeester van het landgoed Rossum woonde. Of de familie Van Randwijck een deel van het achttiende-eeuwse huis als buiten- of jachtverblijf gebruikte, is niet bekend. De adellijke familie woonde in die tijd in Nijmegen, later in Arnhem. De hoofdopzet van de buitenplaats Rossum bestond, getuige de kadastrale minuut uit 1823, uit een omgracht L-vormig eiland van 210 x 330 meter (zie afbeelding p. 13. In hoofdopzet bestaat die

> CAERTE VAN DE HEERLIJKEIT ROSSUM [...], CIRCA 1700. BIJ DE HOOFDBURCHT STAAT 'RUINIENE OF VERVERLEN SLOT'. COLLECTIE GELDERS ARCHIEF, FAMILIE 0609 VAN RANDWIJCK, INV. NR. G1512-0001

> LEES VERDER OP PAGINA 16

situatie nog tot op de dag van vandaag. Het noordelijk deel van dit eiland is wat smaller, daarmee de contouren van de vroegere hoofdburcht aangevend. De gracht tussen voor- en hoofdburcht verdween in de achttiende eeuw, waarschijnlijk tegelijk met de ruïne. Het deel ten noordwesten van het kasteeleiland was in 1832 een 'lustbos' wat waarschijnlijk een landschappelijk aangelegd parkbos zal zijn geweest. Wanneer het werd aangelegd is niet bekend.

DE ZESDE LAAG: EEN LANDHUIS ALS 'CASTELLED HOUSE'

In het midden van de negentiende eeuw onderging het complex een transformatie. Nadat in 1831 Otto van Randwijck op 70-jarige leeftijd in Nijmegen overleed, vererfde het landgoed op zijn zoon Godard Adriaan (1805-1870). Zoals we zagen was het Slot te Rossum niet door Otto en zijn ongehuwde zoon bewoond, maar door zijn rentmeester. Naar aanleiding van zijn huwelijk in 1847 heeft Godard Adriaan het plan opgevat het rentmeestershuis op de kasteelplaats te slopen en ter plekke een nieuw huis te laten bouwen. Voor de huisvesting van de rentmeester werd het aan de oostzijde aangrenzende en in 1941 gesloopte buitenhuis Vredelust aangekocht. In 1848 zou uiteindelijk op de plaats van het afgebroken rentmeesterhuis het huidige blokvormige landhuis in 'castelled style' of Willem II-gotiek worden gebouwd. Het gepleisterde huis van twee bouwlagen boven een souterrain met omgaand schilddak en aan de voorzijde een driezijdig erker met balkon, werd gedecoreerd met veelhoekige hoeklisenen, topgevels, kantelen en vensters met drie- en vierpas-traceringen en wenkbrauwbogen. Het landhuis kreeg een driebeukige plattegrond met in de middenbeuk aan de noordzijde een hal met trappenhuis en aan de zuidzijde een forse achtkantige zaal. Op de noordoosthoek werd de keuken gesitueerd, die met een eigen trap met het souterrain was verbonden. Op de plaats van de koetsierswoning aan de westzijde werd een nieuwe dam in de

gracht gemaakt, die als toegang zou gaan dienen. De bestaande toegang aan de zuidwestzijde werd verwijderd. Er werd vanaf de toegangsdam een gebogen oprijlaan aangelegd die uitkwam ten westen van de Manhuisstraat. Op het achterterrein verrees een nieuw koetshuis, dat men aanduidde met de term 'De Schuur'. Op de deel van dit gebouw werden de koetsen gestald. Het voor het midden van de negentiende eeuw moderne en comfortabele landhuis zou volgens familieoverlevering gebouwd zijn naar ontwerp van de opdrachtgever zelf.

Een volgende eigenaar die het slot bewoonde, was Frans Willem van Randwijck (1854-1930), gehuwd met Agnes Boreel. Een beeld van het leven op de buitenplaats in de tijd van dit echtpaar geven de geschreven herinneringen van de schilderes Agnes van den Brandeler,¹¹ familielid van de Van Randwijcks. Kort voor de Tweede Wereldoorlog hadden de Van Randwijcks al het voornemen afstand te doen van het landhuis. In 1949 hebben de erven Van Randwijck het huis tenslotte verkocht aan de gemeente Rossum. Vijf jaar later werd het gebouw als gemeentehuis en burgemeesterswoning geopend. Een belangrijke rol speelde hier de toenmalige burgemeester A. F. van Goelst Meijer (1892-1990), die veel belangstelling had voor historie, en zelf het nabijgelegen kasteel Waardenburg bewoonde. Na de aankoop en de inrichting als gemeentehuis van Rossum, zou de directe omgeving van de buitenplaats worden heringericht voor recreatieve doeleinden. Een deel van het park van de buitenplaats werd hertenkamp. De muziekkoepeel die in 1920 was gebouwd bij het oude gemeentehuis aan de Kerkstraat, werd afgebroken en op het kasteelterrein herbouwd. Zoals ook andere plattelandsgemeenten rond 2000 zou Rossum worden samengevoegd, en wel in januari 1999 met de gemeente Maasdriel. Omdat het slot te klein werd voor de huisvesting van het vergrote gemeenteapparaat, werd besloten naar elders te vertrekken. Voor het slot moest een andere oplossing worden gevonden. Aangezien Slot Rossum en de omgeving helaas niet door het Rijk waren aangewezen als beschermde buitenplaats, was de Raad genoodzaakt zelf beschermende maatregelen te nemen. Om die reden werd in 1998 besloten de buitenplaats Slot Rossum en het aangrenzende dorp aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht.

SLOT

Toen Slot Rossum in 1954 werd herbestemd tot gemeentehuis en ambtswoning van de burgemeester van de gelijknamige gemeente, kreeg het eigenlijk zijn middeleeuwse functie als bestuurscentrum terug. De functies verdedigen, wonen en representatie hebben de geschiedenis in de loop der tijd bepaald. Nadat het middeleeuwse kasteel (tijdlaag 2) in 1524 werd verwoest, werd het weer omgebouwd (tijdlaag 3), maar waarschijnlijk minder frequent door de eigenaren bewoond. Het kasteel werd vervolgens aan het eind van de zestiende eeuw ten tijde van de Opstand opnieuw verwoest en bleef anderhalve eeuw als ruïne aanwezig. Toch was de kasteelplaats niet al die tijd onbewoond. In zeventiende eeuw werd op de voorburcht namelijk een 'Huijs Rossum' met zaal gebouwd (tijdlaag 4), dat in 1745 werd uitgebreid of geheel nieuw gebouwd (tijdlaag 5). Het was vooral bedoeld als huisvesting voor de rentmeester. Een eeuw later, in het midden van de negentiende eeuw, moest dit rentmeestershuis plaats maken voor een nieuw landhuis voor permanente en representatieve bewoning door de eigenaar (tijdlaag 6). Deze functie zou de buitenplaats rond 1950 verliezen, waarna het gemeentehuis erin werd ondergebracht (tijdlaag 7), een functie die het gebouw binnen een halve eeuw weer verloor. Gelukkig heeft de opgeheven gemeente Rossum in 1998 zijn voorzorg genomen en het bijzondere buitenplaatslandschap beschermd. ■

11 A. van den Brandeler, 'Herinneringen aan Rossum', De Woonstede 1983, nr. 53, p. 22-42

> SLOT ROSSUM. FOTO ALBERT SPEELMAN

COLUMN

'PERIOD GARDENS'

> PLATTEGROND VAN RAMS WOERTHE DOOR H. COPIJN. COLLECTIE WAGENINGEN LIBRARY, SPECIAL COLLECTIONS

> **Carla Oldenburger**
www.oldenburgers.nl

Vereniging Hendrick de Keyser herdacht onlangs haar honderd-jarig bestaan met de opening van het Bartolotti-museumhuis met nieuwe 'historische' tuin (Herengracht 170, Amsterdam). Museumhuis Bartolotti werd omstreeks 1620 gebouwd, in Hollandse Renaissancestijl, in opdracht van koopman Willem van den Heuvel (1560-1635), alias Guillermo Bartolotti. Aangenomen wordt dat Hendrick de Keyser de architect was. In 1710 kocht Jan van Tarelincx het rechterdeel van het huis en liet het grondig moderniseren; zijn weduwe en zoon hielden het in bezit tot 1736. Het ontwerp van de nieuwe tuin achter dit deel van het huis is geïnspireerd op de baroktuin van Nieuwerhoek in Loenen. Simpele symmetrische vormsnoei op schelpen-ondergrond strekt zich uit tussen de achtergevel van het huis en een haag in de stijl van de beroemde ontwerper Daniel Marot, die de tuin afsluit. Een boom net niet op de middenas van de tuin en twee andere links achter in de tuin, zorgen ongewild voor een asymmetrisch rococo-effect. In de lengterichting van de tuin zijn aan beide zijden bloembedden (met taxuskegels) te vinden. Het is duidelijk een hedendaagse tuin met een knipoog naar barok en rococo. Interessant wordt het, als ook bij andere in de toekomst te openen museumhuizen de tuinaanleg wordt vernieuwd, opgeknapt of aangepast aan de bouw- of bloeitijd van het huis. Ik denk dan allereerst aan de buitenplaatsen Rams Woerthe (Steenwijk), Sparrendaal (Driebergen), Nijenburg (Heiloo) en Beeckestijn (Velsen). Bezoekers willen graag weten hoe het exterieur van een huis in vroeger eeuwen er heeft uitgezien, net zoals zij in het interieur van die huizen geïnteresseerd zijn. Schilderijen, behangsels, meubilair, kroonluchters, het hoort er allemaal bij, net als hagen, parterres de broderie, fontein, grotten, follies en cascades. Bij veel huizen ging het ook alleen maar om een kale binnenplaats of lag het huis temidden van de wilde natuur. Dat laatste moeten we vooral ook zo houden, we moeten het niet mooier maken dan het was. Museumhuis Rams Woerthe werd in 1899 gebouwd in eclectische stijl. De opdrachtgever was de Steenwijkse graanhandelaar Jan Hendrik Tromp Meesters en de architect de Amsterdammer Dolf van Gendt (Concertgebouw). De naam Rams Woerthe is afgeleid van de naam van de bekende burgemeestersfamilie Ram, terwijl

Woerthe (ingedijkt land) verwijst naar de landelijke omgeving. Het park, naar ontwerp van Hendrik Copijn, is grotendeels in landschapsstijl aangelegd met een slingerende waterpartij die gevoed wordt door de Drentse Aa. In de zichtas vóór het huis is een strakke grasparterre met decoratieve bloemenranden ontworpen. Dit gebeurde in een later stadium, want deze tuin is niet in het ontwerp aangegeven. Deze combinatie van stijlen staat in de tuinarchitectuur bekend als 'gemengde stijl', en is kenmerkend voor de periode rond 1900. De eigenaar wilde het park snel volgroeid zien, zodat volwassen bomen werden geplant. Zeldzaam en bijzonder zijn een Jugendstil-bruggetje en het grote toegangshek met Jugendstil-smeedwerk. In de kelder is de beeldencollectie van Hildo Krop (1884-1970) (geboren in Steenwijk) te bezichtigen. Buitenplaats *Sparrendaal* werd vanaf 1754 gebouwd in Lodewijk XV-stijl, in opdracht van de burgemeester van Utrecht, mr. Jacob van Berck. Uit deze tijd dateert ook de slangenmuur, die diende voor het kweken van warmte-minnend 'leifruit' (leipere, moerbeien, perziken, vijgen, druiven). Helaas zijn een hermitage en een koepel op een bergje uit de negentiende eeuw verdwenen. In 1954 werd de gemeente Driebergen-Rijsenburg eigenaar. Architect Johannes Bernardus baron van Asbeck reorganiseerde in die tijd huis, deeltuinen en parkbos. Het voorplein is opnieuw vorm gegeven en achter het rechter bouwhuis werden een nieuwe berceau en sierperken van buxus aangeplant. Het was de bedoeling deze zijtuin bij de stijl van het huis aan te laten sluiten, maar een tuin met duidelijke Rococo-kenmerken is het niet geworden. In 1985 volgden een nieuwe heemtuin, een boomgaard en een kleine kruidtuin en nog weer later een rozentuin. Ideeën om het groen een meer rococo-karakter te geven zijn nog niet uitgevoerd. In de rij lindes rond het voorplein zijn wat gaten gevallen. Behouden of vernieuwen van oude bomen is ook hier een zeer gecompliceerd probleem. ■

LITERATUUR

- ✓ Carla S. Oldenburger-Ebbers, Anna Mieke Backer en Eric Blok, *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur*, 3 delen (Rotterdam 1995)

JACOB VAN LENNEPS WEB VAN BUITENPLAATSEN

» **Hanneke Ronnes**

Hoogleraar Historische Buitenplaatsen Rijksuniversiteit Groningen, assistent professor Cultuurgeschiedenis van Europa Universiteit van Amsterdam

Marita Mathijssens biografie van *Jacob van Lennep (1802-1868), Een bezielde schavuit*, was zonder twijfel een van de zomerboeken van 2018. Bij opvallend veel vrienden, bekenden en collega's slingerde het boek op tafel of stak het uit een tas. In een boeiende en uitgebreide studie maakt de lezer eindelijk eens echt kennis met de man wiens naam bekender is dan zijn werk en leven. Liefhebbers van kastelen en buitenplaatsen kennen Van Lennep misschien nog van zijn inzet om het Muiderslot, de Ridderzaal en (de restanten van) het kasteel van Egmond te behouden, of van zijn meerdelige serie boeken *Merkwaardige Kasteelen in Nederland*, maar of zij deze laatste werken ook echt gelezen hebben, durf ik te betwijfelen. Ook zijn literaire en literairhistorische werk is bijna helemaal vergeten. Van Lenneps Vondeluitgave, om maar één voorbeeld te noemen, wordt tegenwoordig niet meer gebruikt en zijn romantische historische romans waren, zo leren we uit Mathijssens biografie, al tijdens zijn leven gedateerd – iets waarvan Van Lennep zich pijnlijk bewust was. De veelschrijver zal nooit hebben kunnen bevroeden dat juist een van zijn vroege egodocumenten in de eenentwintigste eeuw

bekendheid zou verwerven. Geert Mak zorgde daar in 2000 voor toen hij, aan de hand van Van Lenneps reisdagboek, diens voettocht uit 1826 door het jonge koninkrijk Nederland naliep voor een televisieserie.

Mathijssens biografie beslaat een tijd waarin de interesse in het verleden onder invloed van de Romantiek sterk in opkomst was (door haar eerder beschreven in het boek *Historiezucht*). Het was tegelijkertijd een periode waarin de materiële sporen van het verleden in rap tempo werden uitgewist. Ontzettend veel kastelen, stadspoorten en stadsmuren zijn juist in de eerste helft van de negentiende eeuw gesloopt. Van Lennep maakte zich er bijzonder druk om. Mathijssens schetst een man met een bijzondere historisch sensibiliteit, een kwaliteit die zijn hele familie kenmerkte: ook zijn vader en grootvader hielden zich intensief bezig met het verleden. De fascinatie van Van Lennep voor historisch erfgoed is wel eens afgedaan als een interesse die enkel stoelde op een nationalistisch engagement met het verleden, maar dat blijkt te simplistisch. Hij werd ontegenzeggelijk aangeraakt door het in zijn

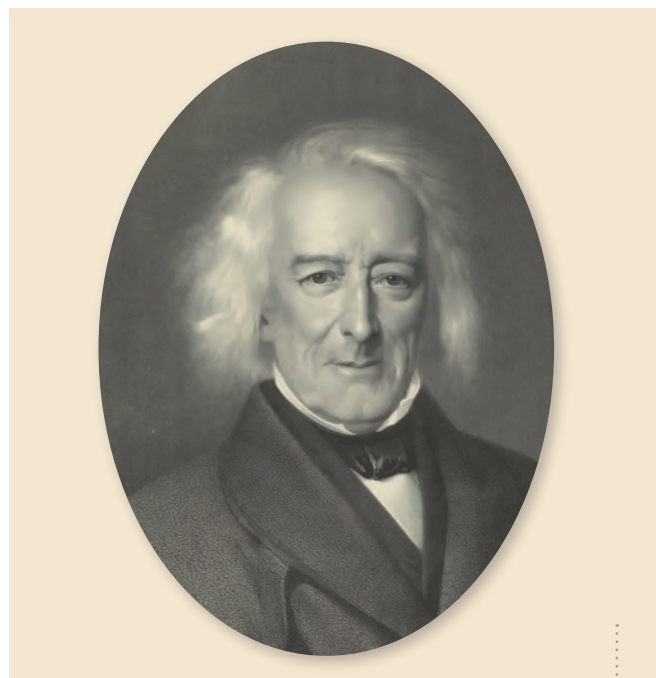
> LINKERPAGINA: HEEMSTEDE, MANPAD. FOTO ALBERT SPEELMAN. RECHTERPAGINA BOVEN: VOORLAND IN DE WATERGRAAFSMEER. PRENT VAN H. NUMAN, 1794. COLLECTIE STADSARCHIEF AMSTERDAM

tijd opkomende nationalisme en verlangen naar een gedeelde, vaderlandse geschiedenis, maar hij spotte hier net zo graag mee. Een verrassend boek van zijn hand dat de nationale geschiedenis op de hak nam, veroorzaakte zo veel ophef dat de uitgave ervan acuut werd gestaakt.

Jacob van Lennep's eigen leven speelde zich af tegen de achtergrond van de grote gebeurtenissen en ontwikkelingen in de negentiende-eeuwse Nederlandse politieke geschiedenis: de autocratische politiek van koning Willem I, de Belgische opstand, de nieuwe grondwet, de kabinetten Thorbecke en het begin van de geleidelijke democratisering van het politieke bestel. Mathijssen maakt de lezer in het voetspoor van Van Lennep bovendien getuige van de grote uitvindingen van de negentiende eeuw, zoals de trein en de fotografie. Van Lennep's leven wordt verdeeld in een helft waarin het vervoer plaatsvindt door middel van koetsen over hobbelige en modderige wegen, de trekschuit en de benenwagen, en een helft waarin de trein hem razendsnel van de ene naar de andere kant van het land vervoert. Als hij oud is denkt hij terug aan de keer dat hij verdween uit Amsterdam, weggegaan van vrouw en kinderen en vast van plan om naar Engeland te gaan met zijn maitresse. De vlucht per koets verliep evenwel zo traag dat zijn vader in staat was hem in te halen en in Rotterdam tegen te houden. Had de trein toen al bestaan, zo mijmert Van Lennep, dan zou zijn leven een heel andere wending hebben genomen. De fotografie speelde een veel minder grote rol in het leven van Van Lennep, maar voor de lezer is de uitvinding daarvan toch een imponerend onderdeel van zijn biografie. De eerste bijna vijfhonderd pagina's van het boek worden geïllustreerd met de gebruikelijke kopieën van documenten uit archieven, titelpagina's van boeken en een reeks portretten (tekeningen, litho's en schilderijen) van de hoofdpersoon door de tijd heen. En dan ineens, op pagina 496, zien we de eerste en enige foto van Jacob van Lennep. Daarop staat hij ten voeten uit in een frontale pose, een hand op een boek dat op een tafeltje naast hem ligt. Hij kijkt ons recht aan, met een ongemakkelijke (of is het een onwennige?) blik. Een eerder afgebeeld geschilderd

portret van de hand van J.G. Schwartz is, weten we na het zien van de foto, zeer gelijkend.

Mathijssen gaat in haar relaas maar mondjesmaat in op Jacob van Lennep's opvallend vroege monumentenzorg; alleen de reddingsactie ten aanzien van het Muiderstot en de oprichting van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap krijgen wat meer aandacht. Een beter beeld geeft de biografie van het leven op de buitenplaats, de opvolger van het kasteel, tijdens het leven van Van Lennep. De negentiende eeuw staat doorgaans voor de zwanenzang van het kasteel; het gouden tijdperk van de buitenplaats was eveneens voorbij. Veel eigenaren hadden

> JACOB VAN LENNEP. PORTRET DOOR W. VAN OUDENDORP NAAR J.G. SCHWARTZE, COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

> LEES VERDER OP PAGINA 20

> BRIEFHOOFD VAN HOTEL DEN ENGEL UIT 1880. COLLECTIE HET GELDERS ARCHIEF

moeite hun landgoederen rendabel te houden en de traditionele buitenplaatslandschappen, zoals De Beemster en de Watergraafsmeer, verloren aan populariteit ten koste van opkomende regio's in onder meer Gelderland.

Een *micro-histoire*, zoals de blik op de buitenplaats door de ogen van Jacob van Lennep, biedt echter toch weer een wat ander beeld dan het *longue durée*-perspectief dat we gewend zijn te hanteren. Het traditionele beeld van de buitenplaats is dat van een huis dat in de zomer werd betrokken door een familie die in de winter in de stad woonde. Oftewel: van een voorname Amsterdamse gracht of het Voorhout in Den Haag verplaatste men zich in het voorjaar richting buitenplaats, gelegen in nieuw ontgonnen gebieden, langs rivieren of in de duinstreken van Holland. Ook voor de jonge Jacob van Lennep gold dat de seizoenen zich afwisselend in de stad en de buitengebieden afspeelden, maar van een eenvoudige binaire relatie tussen stad en buitenplaats was geen sprake. In plaats van de gang vanuit Amsterdam naar één enkele buitenplaats te maken, speelde het zomerse buitenleven van de Van Lenneps zich af op een cluster van buitenplaatsen. Jacobs vader bezat het Huis te Manpad bij Heemstede, familie van moederskant het buiten Voorland in de Watergraafsmeer, een andere tante en haar half-zus woonden op landhuis Leyduin, en een verre neef was eigenaar van de buitenplaats Meer en Berg, beide ook in Heemstede. Vanuit het ene huis was men zo bij burens of bij burens van burens, bij wie men veel tijd doorbracht en met wie vriendschappen, werkrelaties en liefdesrelaties werden aangegaan. Voor de familie Van Lennep bestond er zodoende niet één primaire buitenplaats, maar was er sprake van een uitgebreid buitenplaatsennetwerk.

Buitenplaatsnetwerken blijven veelal onder de radar in onze studies, die meestal niet de leefwereld van een enkele bewoner volgen maar uitgaan van de gebouwen door de tijd heen. Het

fijnmazige net van buitenplaatsen waarin mensen als Jacob van Lennep zich voortbewogen, blijft des te onzichtbaarder omdat ze lang niet altijd een buitenplaats in eigendom hadden. Dat geldt ook voor Van Lennep: zijn opa, vader, halfbroer, ooms en tantes bezaten een buitenplaats, hijzelf echter niet. Wel huurde hij er lange tijd een: Woestduin, om de hoek van het Huis te Manpad van zijn vader. In buitenplaatsenstudies vormt de eigendomsge-schiedenis, samen met de bouw- en tuingeschiedenis, een vast onderdeel. Jacob van Lennep, die in de eerste decennia van zijn leven de zomers vrijwel onafgebroken doorbracht op verschillende buitenplaatsen en er later een huurde, blijft in dergelijke studies niettemin onopgemerkt.

De levensgeschiedenis van individuele bewoners volgend, wordt ook duidelijk dat buitenplaatsen van karakter veranderden zonder dat er een steen of een boom werd geplant of verplaatst. In het geval van het Huis te Manpad wordt Jacob van Lenneps overgrootvader in de literatuur opgevoerd als degene die wijzigingen aanbracht aan het huis. Jacobs vader, de hoogleraar David Jacob van Lennep (1773-1854), was weliswaar verantwoordelijk voor een gedenknaald ter ere van een tweetal vermeende veldslagen bij het Manpad, maar wijzigde verder niets – zo is tenminste de *communis opinio*. Maar voor de professor veranderde het Huis te Manpad wel degelijk tijdens zijn (lange) leven, en wel onder invloed van de verstrikende tijd, het zich steeds uitbreidende en luidruchtigere gezin en een nieuwe vrouw (Jacobs stiefmoeder), die weinig intellectuele belangstelling had en ontmoetingen met studenten en collega-hoogleraren op de buitenplaats ontmoedigde. Kortom, het academische bezoek maakte plaats voor (te) drukke kinderen. Jacob van Lennep schrijft dat het Manpad midden negentiende eeuw niet meer hetzelfde was als rond 1820: "In plaats van een klein gezelschap lieden van smaak, een paar jonge deernes en een knaap (ikzelf) was het er een woelige drukke boel geworden [...]. en mijn vader, die te weinig zijn autoriteit liet gelden was nimmer minder op zijn avantage dan in den (te uitgebreiden) familiekring".

Vanuit zijn stoel keek David van Lennep het allemaal zwijgend aan. Voor Jacob zelf gold dat 'zijn' buitenplaats Woestduin met de jaren eveneens van gedaante veranderde, en ook in dit geval was daar geen fysieke ingreep voor nodig. Woestduin werd synoniem met juffrouw Ringeling, de buitenplaatsbuurvrouw met wie Van Lennep een nieuw leven had willen beginnen in Engeland, een confrontatie die Van Lennep nadien liever uit de weg ging. Meer nog gold dat voor zijn vrouw. In tegenstelling tot haar schoonvader was zij er de persoon niet naar om lijdzaam toe te kijken: de huur van Woestduin werd na dertien jaar opgezegd. Van Lennep en zijn gezin vertrokken in de zomer voortaan pontificaal de andere kant op, in oostelijke richting, naar de baden in Kreuznach in Duitsland of naar een nieuwerwets hotel in de buurt van Arnhem. En zo werd ook voor Jacob van Lennep midden negentiende eeuw het leven op de buitenplaats eerst en vooral een herinnering. ■

> HEEMSTEDE, MANPAD. FOTO ALBERT SPEELMAN

COLUMN

'T JOPPE EN DE SYMMETRIE

> **Rob Gruben**

Rob Gruben is eigenaar van BAAC bv

't Joppe is een achttiende-eeuws buitenhuis in het Gelderse Gorssel. Het is met grote waarschijnlijkheid voortgekomen uit een stenen kamer, die in 1565 bekend stond als *'Lubbert van Cuenres goed'*. In 1615 duikt voor het eerst de naam Jobstede of Jopster op. Via het geslacht Van Suchtelen kwam het huis in 1724 toe aan Arnold Bouwer, burgemeester van Deventer, die in 1736 overleed. Het was zijn weduwe Geertruid van Markel die de oude stenen kamer tussen 1739 en 1742 uitbouwde tot het complex zoals we dat tegenwoordig kennen. Dat weten we door een uitstekende doctoraalscriptie die Esther Ronner in 1990 over 't Joppe schreef. Ronner noemt als architect Jan Petersz, die 'stadsmetselaarsbaas' van Deventer was en in die hoedanigheid burgemeestersvrouw Geertruid, de opdrachtgeefster, zal hebben gekend. Bij deze grootscheepse verbouwing werd de oude stenen kamer rondom beklampt. Aan de muurdikte is dit oudere bouwdeel tot op de dag van vandaag in de plattegrond herkenbaar. Aan de achterkant ervan werd een zeshoekige koepelkamer uitgebouwd, terwijl aan de voorzijde over de volle breedte een grote trappenhal werd aangelegd. Deze hal werd geflankeerd door twee naar voren uitspringende en vrijwel vierkante bouwblokken, waardoor een U-vormige plattegrond ontstond. Dat was een typisch Frans kenmerk uit die dagen, terwijl de uitgebouwde koepelkamer juist een typisch Engels fenomeen was. De architectuur van de voorgevel werd tamelijk sober gehouden. Alleen de voordeur werd voorzien van een hoog opgetrokken zandstenen omlijsting die op dakhoogte werd afgesloten door een fraai symmetrisch kuifstuk. De beide pilasters die het geheel ondersteunen bezitten juist een asymmetrische ornamentiek, wat ook geldt voor de voetstukken met hun karakteristieke wafelpatroon en rocailles. Daarmee weerspiegelt de architectuur van 't Joppe de overgang van de Lodewijk XIV- naar de Lodewijk XV-stijl, een overgangperiode die doorgaans tussen 1730 en 1750 wordt gedateerd. Het jaartal 1741 in het door Goslinck Ruempel vervaardigde torenuurwerk ondersteunt de genoemde datering tussen 1739 en 1742. In de ornamentiek mogen er dan enkele asymmetrische

elementen zijn toegepast, in de plattegrond handhaafde men een strikt symmetrische opzet. Althans, voor zover dat mogelijk was. Ronner wijst er namelijk op dat vanwege een kelder met opkamer in de oude stenen kamer, men gedwongen was de gang naar de koepelkamer ongeveer een halve meter naar links te verplaatsen. Omdat hoofdingang en toegang tot de koepelkamer in één lijn moesten liggen, schoven daardoor zowel de voorgevel als de uitgebouwde koepelkamer eveneens een halve meter naar links, waardoor de voordeur tegenwoordig weliswaar symmetrisch in de gevel zit, maar aan de achterzijde de symmetrie van de bouwdelen op merkwaardige wijze is doorbroken. De voorgevel als visitekaartje van de bewoners was nu eenmaal belangrijker. Uit omstreeks 1740 dateren inwendig nog de trap met fraai gesneden balusters, alsmede drie penantspiegels met bijbehorende consoletafeltjes. Na de dood van opdrachtgeefster Geertruid van Markel in 1759 liet zoon Hendrik Frederik Bouwer het interieur verfraaien met plafonds in rococo stucwerk en enkele schouwen in de uitspringende bouwblokken. Toen Hendrik Frederik in 1780 stierf werd ook het stucwerk van de koepelkamer door zijn erfgenamen vernieuwd. In 1853 werd door Antoni Brants – die vijftientig jaar eerder voor 30.000 gulden eigenaar van het complex was geworden – achter het rechter deel van de uitspringende U-poot een compleet nieuwe vleugel opgetrokken. Brants, die het huis permanent bewoonde, liet deze aanbouw optrekken omdat hij vanwege zijn 'ongesteldheid' behoefte had aan geschakelde kamers. Die had het huis tot die tijd namelijk niet! Vlak voor zijn dood op 27 november 1862 raadde hij zijn vrouw aan om 't Joppe te verlaten. *'Dit perceel is ongeveer f 100.000,- waard, kost jaarlijks f 2.000,- méér dan het opbrengt, het is te kostbaar, nog meer, het is te afgelegen'*. Gehoor gevend aan wijlen haar man verkocht zijn weduwe 't Joppe in 1863 aan de gebroeders Van Hövell tot Westerflier. Hun nazaten zijn nog steeds in bezit van het huis, dat in de periode 1965-1967 grondig werd gerestaureerd door architectenbureau Wijma uit Velp. ■

BOEKEN

> Fred Vogelzang

R.H.M. van Immerseel, *De Leemcule* (z.p. 2017), ISBN 978 90 8 816558 2 8

De Leemcule is een huis bij Dalfsen in Overijssel, sinds een aantal jaren bewoond door Ph. de Haseth Möller. Hij was het die opdracht gaf de geschiedenis van huis en omgeving te boekstaven. Zelf beschikte hij over een grote verzameling beeldmateriaal van huis en interieur uit de tweede helft van de twintigste eeuw en een deel daarvan is in het boek terecht gekomen. De publicatie is opgebouwd uit korte, chronologisch geordende hoofdstukken, die ieder een eigenaar(sfamilie) tot onderwerp hebben. In 1434 komt het huis voor het eerst in een leenacte voor en eigenaar is dan Daem van Amstel. Het blijft onduidelijk of deze Van Amstel enige banden heeft met het Hollandse geslacht van die naam. Tot de zeventiende eeuw verwisselt De Leemcule nogal eens van eigenaar, maar in 1640 wordt het eigendom van Boldewijn Jacob Mulert. Hij en zijn echtgenote verfraaien het huis, weten De Leemcule erkend te krijgen als havezate en leggen ook een geometrisch park aan. Geheel in overeenstemming met de mode uit die tijd beschikte het huis toen over een Oostersche kamer, waarin waarschijnlijk chinees porselein te bewonderen was. Over de bewoners zelf komen we niet zo veel te weten: de nadruk in het boek ligt op het huis. Soms is dat teleurstellend: zo wordt over Joachim Ernst Mulert door Jacob van Lennep gezegd dat deze in de goot is beland in Amsterdam, waar hij zich ooit vanwege 'galanterieën berucht had gemaakt'. Als lezer wil je dan natuurlijk weten wat die Ernst allemaal heeft uitgespookt, maar dat blijft helaas verborgen. In de negentiende eeuw krijgt het huis nieuwe eigenaren, die het park in Engelse stijl aanpassen. Het oude hoofdhuis is dan inmiddels verdwenen en een van de bouwhuizen getransformeerd tot een herenhuis. Na 1865 dreigt sloop, zoals in die periode meer buitenhuizen door afbraak verdwijnen, maar gelukkig is De Leemcule dat lot bespaard gebleven. Wel zijn flinke delen van het park verkocht, om deels te worden ingericht als villawijk. De fysieke relatie met de rivier de Vecht is gelukkig niet aangetast en zo vormen huis, bijgebouwen en tuin nog steeds een aantrekkelijk ensemble.

E.H.P. Cordfunke, *Begraven verleden. Hoven en kastelen in Kennemerland (850-1350)* (Zutphen 2018), ISBN 978 94 6249 271 4

Emeritus hoogleraar scheikunde Cordfunke houdt zich al jaren bezig met de geschiedenis van Noord-Holland en heeft een

indrukwekkende reeks publicaties over dat thema op zijn naam staan. Het is opvallend dat een groot aantal hoogleraren uit de exacte wetenschappen een tweede carrière als historicus kiezen. In *Begraven verleden* duikt Cordfunke in de middeleeuwse geschiedenis van het Kennemerland. Op basis van archeologie en de beperkt overgeleverde schriftelijke bronnen probeert de auteur het hofstelsel in Noord-Holland in kaart te brengen. In een van de laatste hoofdstukken poneert hij dat een aantal kastelen teruggaat op die middeleeuwse hoven. Het boek eindigt met een bijdrage van archeoloog J. Roefstra over kasteel Oud-Haarlem. Cordfunke opent met een korte schets van het hofstelsel, dat door de Franken in deze streken is geïntroduceerd. Edellieden en later abdijen bezaten grote stukken grond, die vanuit een centrale boerderij, een vroomhoeve, werden beheerd. Een meijer fungeerde als beheerder, terwijl boeren de grond bewerkten. Deze boeren leverden een deel van hun oogst in bij de heer en waren bovendien verplicht bepaalde diensten te verrichten. Dit beeld van het hofstelsel is vooral gebaseerd op een schriftelijke bron uit de tijd van Karel de Grote. Die bron, de *Capitulare de villis et curtis imperialibus*, biedt inzicht in de organisatie en verordeningen rondom de hoven.

Voor het Kennemerland duiken de eerste schriftelijke vermeldingen pas aan het einde van de elfde en de twaalfde eeuw op, al zouden het kopieën betreffen van oudere teksten. Cordfunke meent dat uit deze en vooral de dertiende-eeuwse bronnen, die in wat grotere getale voorkomen, te concluderen valt dat het hofstelsel ook in het Noord-Hollandse een belangrijke rol heeft gespeeld. Die bronnen geven namelijk informatie over het opheffen van verschillende hoven. Onduidelijk blijft of het hofstelsel, zoals dat in theorie in het Karolingische geschrift is weergegeven, precies zo in het Kennemerland heeft gefunctioneerd. Waren er lokaal grote verschillen? Waren alle onderdelen uit de *Capitulare* overgenomen? Een belangrijke vraag is vooral hoe lang die hoven al bestonden in Noord-Holland. Ook de archeologie levert geen oudere bewijzen. Bovendien: de opgegraven boerderijplattengronden en individuele vondsten vertellen iets over woonomstandigheden, maar zijn multi-interpretabel als het gaat om het vaststellen van de sociale verhoudingen. De auteur citeert als bewijs ook plaatsnamen als 'hofland', maar ook hier weer: die bronnen gaan niet ver genoeg terug. Kortom, uitgaande van de these dat het hofstelsel in het Kennemerland heeft bestaan naar het Karolingisch model, schetst de auteur op basis van het voorhanden zijnde bewijs vooral hoe dat stelsel vanaf de twaalfde eeuw werd vervangen door andere manieren van grondbezit en de daarbij horende sociale organisatie. Maar het blijft onduidelijk of deze these voldoende bewezen is. Nog lastiger is het om de in de titel en het boek geponeerde relatie tussen hofland en latere kastelen te leggen. Die kastelen liggen op percelen die

zijn aangeduid als 'hofland'. Maar of de betekenis van 'hof' daarin teruggaat op de Karolingische hoven wordt niet hard gemaakt. Het woord 'hof' heeft veel meer betekenissen, die ook van toepassing kunnen zijn. Die kasteelhoofdstukken zijn ook weinig geïntegreerd in de rest van het boek.

Anne Mieke Backer, *Er stond een vrouw in de tuin. Over de rol van vrouwen in het Nederlandse landschap* (Rotterdam 2016), ISBN 978 90 6906 048 4

Twee jaar geleden al weer verscheen dit spraakmakende boek over de tuingeschiedenis van Nederland en de rol van de vrouw daarin. Het houdt een beetje het midden tussen een wetenschappelijke studie en een populaire geschiedenis. Alsof het onderwerp al niet groot genoeg was, bevat het ook uitgewerkte voorbeelden uit Duitsland, Frankrijk en Engeland. De ondertitel

bewijst dat de auteur alles behalve gespeend is van ambitie. Niet alleen het thema is zeer breed, ook de tijdsspanne die ze voor haar boek kiest, is enorm. Ze begint in de prehistorie en werkt door tot de huidige tijd.

De invloed van de vrouw op het landschap beperkt ze niet tot 'tuinen', maar daar gaat wel de hoofdmoot van de tekst over. Gezien de overgeleverde bronnen is het vaak de vrouw uit de hogere klasse op wie de nadruk ligt. En daarmee is voor kastelen en buitenplaatsenliefhebbers in deze studie veel over de tuinen rondom die monumentale gebouwen te vinden. Over de besloten tuinen bij kastelen spreekt Backer als over 'luchtplaatsen', de enige plek waar de blijkbaar opgesloten vrouwen af en toe van de natuur konden genieten. Een hechte onderbouwing daarvoor ontbreekt en bovendien blijkt uit het vervolg dat voor vrouwen aan de top die beperkingen niet golden. Evenmin uiteraard voor vrouwen uit de boerenstand. Dat roept vragen op: gaat het 'besloten luchten' op voor een specifieke sociale laag, een bepaalde periode, zijn er geografische verschillen? Het is jammer dat op zulke prikkelende stellingen niet dieper wordt ingegaan, maar dat kan goed liggen aan het gebrek (of een teveel!) aan bronnen. Die bronnen bestaan, ondanks de achterflaptekst die spreekt van 'talloze geraadpleegde brieven en dagboeken', vooral uit secundaire literatuur. Dat kan ook niet anders, gezien de enorme reikwijdte van het onderwerp. Veel van die brieven zijn trouwens geciteerd via wetenschappelijke uitgaven van anderen, ondanks de indrukwekkende lijst van gebruikte archieven. Het is misschien wat pedant, maar dit betreft geen lijst van archieven maar van archiefdiensten. Dat is van belang, omdat de lezer dus niet precies kan achterhalen welke archieven zijn gebruikt. Die kunnen alleen via het notenapparaat worden achterhaald. En dan blijkt er een relatief beperkt aantal primaire bronnen te zijn gebruikt. Een van de brievenverzameling die in extenso wordt geciteerd, is die van Marie de Brimeau, berustend in het Leidse gemeentearchief. Marie vluchtte in de zestiende eeuw naar de noordelijke Nederlanden, werd opgenomen in de hoogste kringen en was belangrijk voor de introductie van de tulp. Een andere beroemde brievenverzameling is die van Margaretha Turnor, die regelmatig opduikt in publicaties over vrouwen en kastelen. Turnor wordt gezien als de bouwvrouw van het nieuwe kasteel Amerongen, dat na de verwoesting door de Fransen in 1673 door haar werd herbouwd. Dit omdat haar echtgenoot op diplomatieke missies in het buitenland verbleef. Backer citeert uit haar brieven via een oudere compilatie van de lokale historicus Pezarro. Dat is ergens jammer, omdat hij niet alle brieven heeft afgedrukt en ook niet specifiek naar de tuinaanleg heeft gezocht. Extra jammer is het

dat, zoals mijn collega Ben Olde Meierink al opmerkte, de duizenden brieven van haar man aan Margaretha niet zijn geraadpleegd. Daardoor is het beeld van haar optreden op zijn minst eenzijdig weergegeven. We weten niet in hoeverre ze werkelijk de vrije hand had, als we niet ook zijn kant van de zaak kennen.

Een zo ambitieus project als deze studie laat zien dat de auteur het grote gebaar niet schuwt en dat blijkt ook uit de tekst. In de goed geschreven tekst doet Backer regelmatig 'sweeping statements', wat het lezen spannend maakt, maar wat natuurlijk tevens vraagt om onderbouwing. En die ontbreekt. Veel van de noten geven nogal eens weinig basis voor de boude uitspraken die worden gedaan: soms ontbreekt een duidelijke verwijzing, soms gaat de noot over iets geheel anders. Zo wordt een gedetailleerde beschrijving gegeven van het gebruik van de tuinen van Maria van Hongarije, maar gaat de bijbehorende noot slechts in op de mogelijke ligging van de tuin. In de literatuurlijst zijn wel enkele publicaties te vinden over deze tuinen, maar die blijken soms wel meer dan een eeuw oud. Het gebruik van oude literatuur is een rode draad: zo wordt een betoog over de Steentijd ondersteund door studies uit de jaren zestig en tachtig van de vorige eeuw, terwijl in het Malta-tijdperk van na 2001 dan wel 2007 legio synthetiserende archeologische studies over die tijd zijn gepubliceerd die het beeld aanzienlijk bijstellen.

Deze publicatie roept steeds tegenstrijdige gevoelens op. Zo zijn de passages waarin Backer Het Loo als romantische liefdestuin van Willem en Mary *debunkt*, prachtig. Door een indringend beeld te geven van het huwelijk van beiden, laat ze zien dat Mary deze nieuwe tuinaanleg nooit bezocht heeft en dat ze van haar biechtvader afhankelijk was om een beschrijving te krijgen. Terwijl nog steeds de bezoeker met het sprookje van de tuin als symbool van de echtelijke liefde wordt geconfronteerd. Wat verderop gaat de auteur in op de landschappelijke tuinen rond 1800. En daarin stuit de lezer steeds op kleine en grote oneffenheden in het betoog. Het 'jonge echtpaar Van Loon-Backer', aldus de schrijfster, wordt afgebeeld met hun buiten Hartenlust op de achtergrond. Dat echtpaar is dan echter al rond de veertig en al bijna twintig jaar getrouwd, niet echt meer piepjong dus... Belangrijker is echter dat Hartenlust dan door Backer wordt verbonden met zowel de politieke omwentelingen uit de patriottentijd en het verdwijnen van de Oranjes, als met een veranderend levensgevoel. Jammer genoeg blijken die mentale veranderingen al decennia eerder te zijn ingezet, getuige haar eigen betoog. Ook de relatie met de politieke wijzigingen wordt niet onderbouwd. Het proefschrift van Heimerick Tromp dat je hier zou verwachten, is niet geraadpleegd. Vervolgens blijkt de veranderende tuinmode ook samen te hangen met een genderverdeling. De formele stijl zou een 'mannelijke' tuinstijl zijn en de nieuwe landschappelijke stijl wordt door haar verbonden met het vrouwenlichaam. Dat is geen gekke gedachte, maar nergens wordt dit onderbouwd met contemporaine bronnen. Sterker nog, ze haalt de tijdgenoot Edmund Burke aan, die deze theorie maar onzin vindt. Het is misschien onvermijdelijk dat bij een zo groot opgezette studie, de details, waarin zoals bekend 'the devil is', nogal eens tot gefronste wenkbrauwen leiden. Backer haalt heel veel boven water, heeft een prettig leesbaar en uitdagend boek geschreven, maar laat de lezer te vaak achter met lege handen. Het boek is mooi vormgegeven, vooral de illustratiekaternen zijn kwalitatief hoogstaand. De broodtekst zelf is helaas op een soort krantenpapier gedrukt. Het boek is ingedeeld in een aantal hoofdstukken, die op bijna negentiende-eeuwse manier in heel veel korte paragrafen zijn verdeeld. Dat maakt het nazoeken een stuk gemakkelijker, al zit er ook een grote index achterin, maar het laat ook zien dat de meeste onderwerpen slechts kort worden aangestipt.

"In de middeleeuwen had Eymerick een verdedigingsfunctie als centrum van de vrije heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgebuchten. Nu is het middeleeuwse slot onderdeel van kasteel Heeze.

Sinds 1760 is de naam van onze familie hieraan verbonden. Zelf ben ik hier drie tot vier dagen per week aanwezig om van alles te regelen. Er is veel te doen. Een deel wordt bewoond door mijn vader, de museale stijlkamers zijn toegankelijk voor publiek en het slot en het koetshuis worden verhuurd voor evenementen. Gelukkig wordt de stichting bijgestaan door veel vrijwilligers.

Heeze is een van de weinige kastelen in Brabant die nog authentiek zijn ingericht. Mijzelf spreekt het geheel van het complex aan. De gebouwen, de inrichting, de omgeving met grachten en landerijen, de geschiedenis, ze vormen een uniek samenhangend geheel."

S.E. baron van Tuyll van Serooskerken
bestuurslid van de Stichting
Kasteel Heeze

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700